

Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah konservatorstva pod vodstvom prof. Christopherja Clarksona

LUCIJA PLANINC, STANKA GRKMAN, NATAŠA VIŠNIKAR, TATJANA RAHOVSKY ŠULIGOJ

1. UVOD

V uvodu predstavljamo doslej v praksi izvedene štiri seminarje, v nadaljevanju pa smo natančneje opisali potek dela četrtega.

V Sloveniji ni organiziranega izobraževanja na področju konserviranja in restavriranja pisne dediščine, zato smo v Sektorju za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije že pred leti uvedli interne konservatorsko-restavratorske izpopolnjevalne teoretične in praktične seminarje. Osnovne, uvajalne in nekatere nadaljevalne seminarje smo doslej izvedli s slovenskimi strokovnjaki, za vodenje seminarjev iz specialnih področij pa skušamo pridobiti vrhunške mednarodno priznane strokovnjake.

Podobne izobraževalne težave imajo tudi v restavratorskem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice, zato smo jih povabili, da pri izobraževanju v specialnih tehnikah konserviranja in restavriranja knjižnih vezav nastopimo skupno in zaprosimo za sodelovanje profesorja Christopherja Clarksona iz Oxforda. Seminarji so bili zaprtega tipa, namenjeni vsem, ki se ukvarjamo s konserviranjem na področju papirja in pergamenta in imamo na tem področju že predhodno znanje in izkušnje.

Prof. Clarkson je leta 1964 diplomiral iz grafičnega oblikovanja na Royal College of Art v Londonu in je v svetu vodilni strokovnjak za probleme, povezane s tehnologijo, strukturo, materiali, varovanjem in razstavljanjem starejših, predvsem srednjeveških knjig. Njegovo bogato teoretično in praktično znanje temelji na 30-letnih izkušnjah, ki so jih zaznamovali pomembni mejniki, denimo pri reševanju poplavljenega knjižnega in arhivskega gradiva v Firencah leta 1966, uvedba konservatorsko-knjigoveškega oddelka pri konservatorsko-restavratorskem sektorju Kongresne knjižnice v Washingtonu D. C., dolgoletno vodenje konservatorskega oddelka v knjižnici Bodlain Library v Oxfordu ter vodenje podiplomskega konservatorsko-knjigoveškega študija na kolidžu West Dean Collegeu v Angliji. Je svetovalec znamenite knjižnice pri Herefordski katedrali, pogost predavatelj na konservatorskih oddelkih v Evropi in ZDA, vabljeni predavatelj na kongresih in verjetno najpogosteje navajan avtor številnih temeljnih člankov s področja konserviranja in restavriranja knjižnih vezav.

V prostorih Sektorja za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije so se pod njegovim vodstvom v letih od 1997 do 2000 zvrstili štiri dvotedenski praktično-teoretični seminarji na naslednje teme:

1. seminar: Poznogotska trda vezava; 20.–30. oktober 1997²

Ker večina knjigoveških konservatorskih principov izhaja iz tradicije srednjeveških knjižnih vezav, so bili na seminarju poudarjeni prav principi in strukture, značilni za srednjeveške kodekse. Praktični in teoretični del je potekal v prostorih Sektorja za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, predavanje ob izvornem gradivu pa v prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice.

Poleg teoretično-praktičnega seminarja je prof. Clarkson na Filozofski fakulteti tudi predaval o poplavi v Firencah leta 1966: rokopisi, knjige, arhivsko gradivo. Predavanje smo organizirali v sodelovanju z Oddelkom za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete.

2. seminar: Mehke vezave; 30. november–11. december 1998³

Tako imenovane mehke vezave so vezave, ki v platnici nimajo trde opore, na primer lepenke ali lesene deske. Tehniko so uporabljali v 16. in 17. stoletju za vezavo knjig, pri katerih sta bili njihova funkcionalnost in trpežnost pomembnejši kot izgled na knjižni polici.

Tehnika izdelave pergamentnih vezav temelji na uporabi skrbno izbranih materialov in izjemno natančni izdelavi brez vsakršne uporabe lepil. Ob poplavi v Firencah so bile tako vezane knjige najmanj poškodovane. Na prvi pogled je tehnika mehkih pergamentnih vezav zelo preprosta, vendar je to tip vezave, ki ni primeren za začetnike, ampak samo za izkušene knjigoveze konservatorje, saj zahteva temeljito razumevanje srednjeveških tehnik in materialov, izjemno natančnost in zbranost, ročne spretnosti, iznajdljivost in več let izkušnj.

V okviru seminarja je imel prof. Clarkson tudi javno predavanje na Filozofski fakulteti z naslovom "Varovanje celovitosti starejše knjige".

¹ ARS, Obvestila XIII/4, december 1997, str. 40–41.

² ARS, Obvestila XIII/4, december 1997, str. 40–41.

³ ARS, Obvestila XIV/4, december 1998, str. 35–36.

Predavanje je dopolnil z diapozitivi.

3. seminar: Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi; 8.–19. november 1999⁴

Nadaljevalni seminar je bil sestavljen iz teoretičnega in praktičnega dela. Večji del seminarja je bil namenjen dokumentaciji gradiva, saj je podroben opis stanja gradiva pomemben pred vsakim restavratorskim posegom. Delo je potekalo individualno na posameznih primerih knjižničnega in arhivskega gradiva, s prejšnjim posvetovanjem in dogovorom celotne skupine.

V okviru seminarja je imel prof. Clarkson na Filozofski fakulteti javno predavanje z naslovom "Zakladi Herefordske katedrale – zemljevid sveta in verigasta knjižnica".

4. seminar: Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in restavriranje arhivskega in knjižničnega gradiva; 16.–27. oktober 2000⁵

Ta seminar je bil na neki način nadaljevanje prejšnjega. Razdelili smo se na dve skupini: ena skupina je izdelala zaščitne škatle za različno arhivsko in knjižnično gradivo, kar je predstavljeno v prispevku Blanke Avguštin Florjanovič, druga skupina pa je izdelala zaščito za posamezne pergamentne listine in fragmente in je predstavljena v nadaljevanju tega prispevka.

Prof. Clarkson je imel tudi javno predavanje na Filozofski fakulteti. Ob diapozitivih nam je predstavil konservatorske postopke na dragocelem srednjeveškem kodeksu "KENNICOTT BIBLE", nastalem v severozahodnem delu Španije okoli leta 1476, z bogatimi poslikavami in zanimivo knjižno vezavo v obliki škatle.

2. VPENJANJE PERGAMENTNIH LISTIN IN FRAGMENTOV V PASPARTU

2.1 Pergament⁶

Pergament je izdelan iz srednjega sloja živalske kože (ovčje, kozje, telečje...) in je bila najbolj uporabljana pisna podlaga v srednjem veku. V primernih atmosferskih razmerah se pergament pokaže kot zelo trpežen in odporen material, a še vedno občutljiv na kemijske, fizikalne in biološke spremembe. Je izjemno hidroskopen in občutljiv tudi pri manjših atmosferskih nihanjih. Zelo hitro se odziva na spremembe vlage v prostoru. Trakovi pergamenta so pogosto uporabljeni kot občutljivi elementi v hidrometrih, ki merijo relativno vlago. Zaradi teh lastnosti (občutljivosti na vlago) je treba redno in pozorno

nadzirati relativno vlago in temperaturo v okolju, v katerem hranimo pergamentno gradivo.

Klimatske spremembe povzročajo razpad veznega tkiva v pergamentu. Priporočljiva temperatura hranjenja je od 18 do 20°C, relativna vlaga pa naj bo od 55 do 60 odstotna. Manjše spremembe temperature in vlage, ki delujejo daljše obdobje, manj poškodujejo pergament kot enkratna večja nihanja. Zato je pomembno, da so razmere, v katerih pergament napenjamo, stalne in čim bolj podobne tistim, v katerih je pergament hranjen. Ko pergamentni folij prenašamo, moramo paziti na konstantne klimatske razmere. Že med samim prevozom lahko pričakujemo poškodbe, še posebej na poslikanih in pozlačenih delih.

Najhujše poškodbe po izkušnjah prof. Clarksona nastajajo v presutih, navadno centralno ogrevanih prostorih. Tipični poškodbi sta vzbočenje celotnega folija v obliki školjke ali enakomerno valovite gube po celotni površini. Te poškodbe pozneje zelo težko odstranimo. Pergamentne površine zato vpenjamo v paspartu in uokvirjamo. Pri tem zlasti pazimo, da so materiali pri vpenjanju in uokvirjanju brezislinski in trajnoobstojni. Način vpenjanja mora pergamentu omogočati gibanje. Pri uokvirjanju se pergament ne sme dotikati steklene površine in – če je le mogoče – naj bo steklena zaščita z UV-filtrom.

2.2 Vrvica

Zaradi lastnosti pergamenta, ki smo jih omenili, vpenjanje v paspartu ne sme biti fiksno, ampak fleksibilno. Fleksibilnost dosežemo z uporabo materiala, ki ima nasprotno lastnost od pergamenta. Ta se pri vlaženju krči in pri sušenju razteza. Če je pergament fleksibilno vpet v paspartu, se ne poškoduje; to je pomembno na primer pri razstavah, kjer so drugačne prostorske okoliščine.

Za vpenjanje pergamenta je najboljša močno sukana lanena ali konopljena vrvica, (bolj ko je sukana, bolj se krči ali razteza). Vrvice, ki jih navadno uporabljamo za vpenjanje, so enake vrvicam, ki jih uporabljamo pri knjigoveštvu za vezavo. Te so zaradi lažjega šivanja večinoma povoščene. Vosek pri vpenjanju ni zaželen, ker ne dovoljuje vlagi, da se vpije v vrvico. Povoščeno vrvico pred uporabo operemo z blagim pralnim sredstvom, da odstranimo voščeno impregnacijo. Nepovoščene vrvice ni treba prej oprati, saj je bolj dovzetna za absorpcijo vlage iz okolice in je zato bolj fleksibilna.

2.3 Priprava vrvice

Dolžino vrvice določimo glede na velikost pergamenta, ki ga bomo napenjali. Večji pergament (večji od formata A4), mora imeti daljše

⁴ ARS, Obvestila XV/4, december 1999, str. 19–20.

⁵ ARS, Obvestila XVI/4, december 2000, str. 30–31.

⁶ O pergamentu je veliko napisanega na primer v publikaciji ARS: Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem, Ljubljana 1993, str. 65–92.

vrvice, ker je načeloma raztezanje oziroma krčenje večje. Manjši pergament (manjši od formata A4) mora imeti krajše vrvice, ker je raztezanje oziroma krčenje manjše. Koliko se pergament razteza ali krči, je odvisno od stopnje mikroklimatskih sprememb. To pomeni, da se lahko manjši pergament pri ekstremnih atmosferskih spremembah močno raztegne ali skrči. Nasprotno pa se lahko veliki pergamentni foliji pri majhnih atmosferskih spremembah zelo malo raztegnejo ali skrčijo.

Pri vpenjanju zelo velikih pergamentnih listin uporabimo še krožno vzmet in s tem še dodatno pripomoremo k fleksibilnosti celotnega vpenjanja.

2.4 Postopek vpenjanja

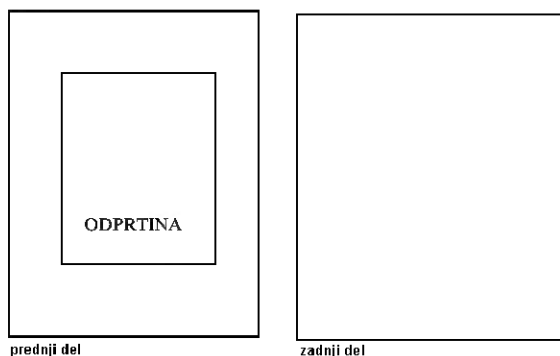
Posamične suhe vrvice na eni strani razvijemo in razčesemo v obliki pahljače (približno 2 mm). Nalepimo jih z gostim škrobnim lepilom (nikoli s sintetičnim lepilom), enakomerno na hrbtno stran restavriranega pergamenta, pravokotno na rob lista. Število vrvic je odvisno od velikosti objekta.

2.5 Paspartu

Paspartu je zaščita, v katero v primeru trajne hrambe oziroma uokvirjanja vstavimo različne dvodimenzionalne objekte. Zanj smemo uporabljati le najbolj kakovostne materiale – muzejski karton iz 100-odstotnih bombažnih vlaken z dodano alkalno zalogo v obliki kalcijvega karbonata. Na tak način objekt kakovostno hrani in varuje pred prahom, svetlobo, zvijanjem, nepravilnim ravnanjem in rokovanjem.

Osnovni paspartu (glej risbo 1) je sestavljen iz dveh kartonov: iz zadnjega dela, ki nosi objekt, in prednjega dela, v katerem je izrezana odprtina enake velikosti kot vložen objekt. Prednji in zadnji del paspartuja sta enako velika. Razširjeni paspartu je sestavljen iz osnovnega, ki mu je dodan še prednji zaščitni karton. Ta ščiti odprtino in objekt.

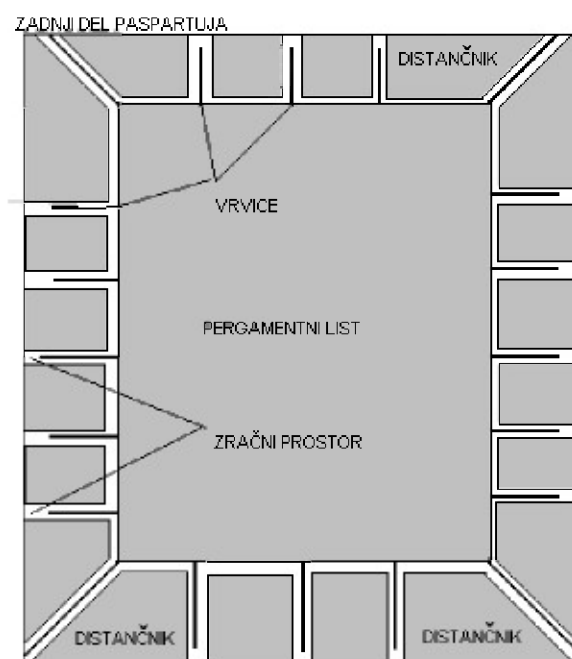
Risba 1

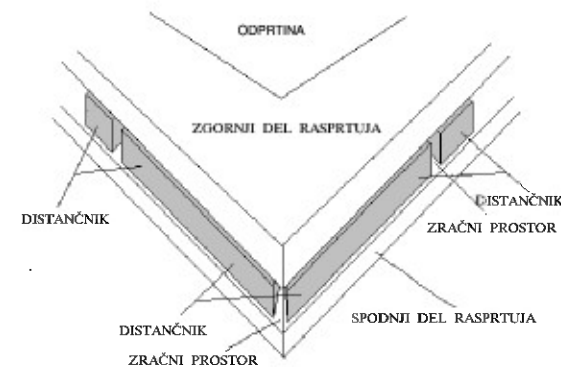
2.6 Vpenjanje manjših formatov

Pripravljen objekt položimo na zadnji del paspartuja in ga z utežjo fiksiramo na želeno mesto. Vrvice prilepimo s sintetičnim lepilom na zadnji del paspartuja, najprej vogalne in nato srednje. Med vrvice prilepimo distančnike, ki ustvarijo zračni prostor med prednjim in zadnjim delom paspartuja. Zračni prostor omogoča gibanje vrvic (glej risbo št. 3). Distančniki so lahko narejeni iz istega kartona kot paspartu, a morajo biti debelejši od vrvice. Segajo od zunanje roba paspartuja v notranjost, skoraj do objekta (glej risbo št. 2). Na distančnike prilepimo prednji del paspartuja (glej risbo št. 3).

Risba 2

Risba 3

2.7 Vpenjanje večjih formatov

Pri večjih formatih sta raztezanje in krčenje opaznejši, zato za vpenjanje potrebujemo daljše vrvice. Te moramo oviti okrog zadnjega dela paspartuja, sicer bi bila velikost paspartuja prevelika in za hranjenje in okvirjanje neprimerna. Fleksibilnost vrvic povečamo še z vzmetjo na zadnjem delu paspartuja.

3. PRIKAZ VPENJANJA GENEALOŠKEGA DEBLA PLEMISKE DRUŽINE AUERSPERG

3.1 Podatki o objektu, ki so del naše dokumentacije

AS 18, Zbirka rodovnikov, Genealoško deblo družine Auersperg, 1787.

Drugi podatki so del dokumentacije, ki jo posebej vodimo v Sektorju za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, in sicer:

EV. ŠT.: 120/00, ki jo vodimo za vse gradivo, ki pride v našo delavnico;

LASTNIK IN NAROČNIK: Arhiv Republike Slovenije;

VELIKOST: 56.5 cm x 63.5 cm;

MATERIAL: telečji pergament.

3.2 Stanje objekta pred vpenjanjem

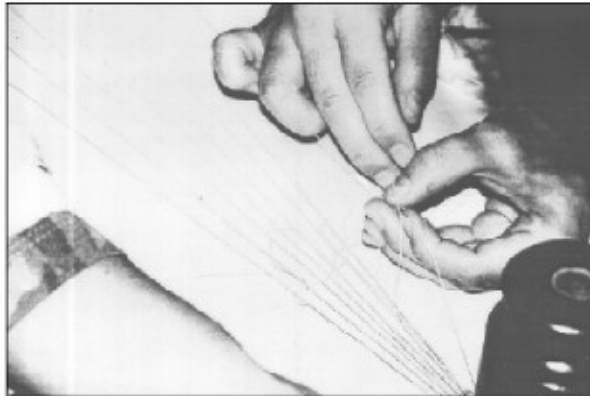
Na obeh straneh je bil prah, po robovih pa ostanki zastarane lepila. Celotna površina je bila rahlo valovita. Pergament ni imel raztrganin in lukenj.

3.3 Delovni postopek

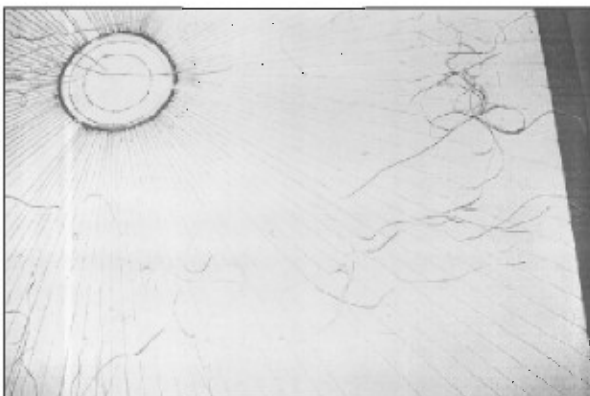
Hrbet in lice pergamenta smo očistili z radirko ter s toplo vodo in s skalpelom pazljivo odstranili zastarano lepilo. Na hrbtno stran smo prilepili pripravljene vrvice, ki smo jih enakomerno porazdelili v razmaku dveh centimetrov. Na ustrezno velik paspartu smo namestili pergament in ga fiksirali z utežjo na zadnji del paspartuja. Da se vrvice ne bi križale, smo na rob paspartuja zarezali utore in jih namestili vanje (glej sl. 1).

Slika 1

Slika 2

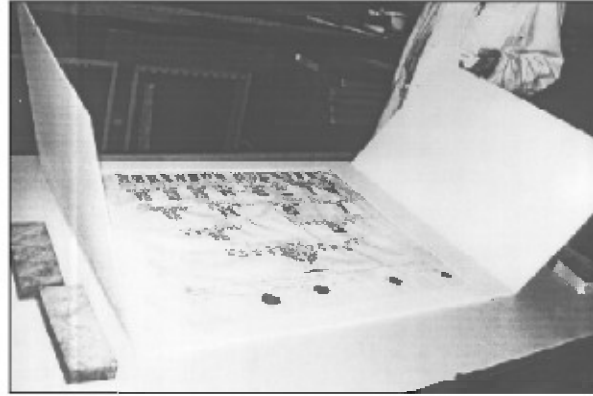
Slika 3

Slika 4

Slika 5

Slika 6

Še nevpet pergament smo, ne da bi ga premaknili, skupaj s paspartujem obrnili (tako da je bil paspartu na vrhu in pergament spodaj). Na paspartuju smo označili sredino, ki je hkrati določala sredino kroga s premerom petih centimetrov. Na krog smo postavili valjasto utež z enakim premerom, okrog nje pa smo napeli vzmet, ki je bila sestavljena iz več manjših, mehkih vzmeti, ki so bile manjše kot na primer vzmeti v kemičnem svinčniku. Okrog vzmeti smo drugo poleg druge enakomerno napeli vrvice (glej sl. 2 in 3) s samozategovalnim vozlom (glej risbo 4). Z le-tem uravnavamo napetost vrvic. Ko smo vse vrvice napeli, smo valjasto utež odstranili, vzmet je imela še vedno obliko kroga, kar pomeni, da smo dosegli enakomerno napetost vrvic.

Risba 4

Med vrvice smo na notranjo stran zadnjega dela paspartuja, kjer je vpet pergament s sintetičnim lepilom, nalepili distančnike (glej sl. 4), na katere smo prilepili prednji del paspartuja z odprtino (glej sl. 5). Tudi na zunanjo stran zadnjega dela paspartuja, kjer je nameščena vzmet, smo med vrvice nalepili distančnike. Na distančnike smo prilepili zaščitni karton z izrezano odprtino, ki je le nekoliko večja od vzmeti. Skozi to odprtino lahko nadzorujemo vzmet in napetost vrvic.

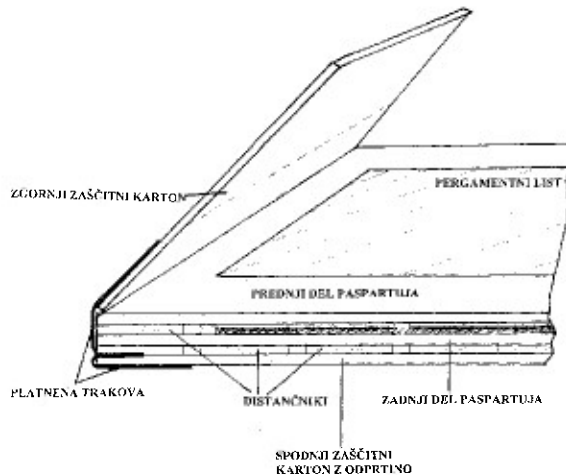
Vpeti objekt smo zaščitili s prednjim zaščitnim kartonom, ki se zaradi velikega formata odpira v sredini. Karton smo z osnovnim pas-

partujem spojili skupaj s platnenima trakovoma (glej sl. 6). Zaradi velikega formata paspartuja smo platnena trakova dodatno utrdili tako, da smo ju dva centimetra od roba zašili.

Robova smo prilepili v osnovni paspartu, zunanji del obeh trakov pa smo nalepili na prednji in zadnji zaščitni pokrov (glej risbo 5).

Risba 5

PRIKAZ KONČANEGA PASPARTUJA-DETALJ

3.4 Sklep

Vpenjanje v paspartu nam omogoča boljše trajno zaščito, zlasti ob razstavah. Delo je potekalo timsko, zanj smo porabili okrog 50 ur. Zahtevalo je veliko spretnosti, natančnosti in potrpežljivosti.

3.5 Uporabljeni materiali:

- 1) Brezkislinska lepenka, katalog: Saurefreie papiere parse partout- und museum kartons, kataloška številka: 121952
Mere: 100x140
Nakup: Anton Glaser, Theodor Hauss Str. 34a, D-70174

- 2) Nit - lanena, oznaka 40/3
Nakup: Nemčija; Anton Glasser, Theodor Hauss Str. 34a, D-70174 Stuttgart
- 3) Disperzijsko lepilo za papir; Mekol 1413/G
Nakup: Papirografika, Ljubljana, Trubarjeva 29
- 4) Pšenični škrob
Nakup: Per M. Laursen, Ny Stradvej 97- DK 3050 Humlebaek
- 5) Platno: Aero-Linen, katalog: Ratchford universal
Nakup: Ratchford universal (F. Y. Ratchford Ltd., Kennedy Way - Green Lane-Stockport SK4 2JX)

3.6 Literatura:

- CLARKSON, Christopher: Rediscovering parchment: The nature of the beast, v: The Paper Conservation, number 16, 1992, str. 5–26.
- MAVER, Ian: An alternative method of mounting and displaying large parchment membranes, v: The Paper Conservation News, number 96, 2000, str. 8–11.
- ČORAK- RINESI, Karmen: Ne dovolite, da bi bilo vizualno doživetje oskrunjeno, v: Konserviranje knjig in papirja - Zbornik razprav; Ljubljana 1997, str. 249–260.
- RITTER PUSCH, Ludwig: Pergament-restaurierung, v: Pergament, Geschichte-Struktur-Restaurierung-Herstellung, Thorbecke 1991, str. 233–239.